

Maruszczak, Henryk

Grodzisko Biała Góra w Majdanie Górnym, pow. Tomaszów, woj. lubelskie

---

Archeologia Polski Środkowowschodniej 4, 154-164

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

HENRYK MARUSZCZAK

GRODZISKO BIAŁA GÓRA W MAJDANIE GÓRNYM, POW. TOMASZÓW, WOJ. LUBELSKIE**I. Uwagi wstępne**

Opracowanie wykonano w 1998 r. na zapotrzebowanie Wojewódzkiego Oddziału Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Zamościu. Obiekt na Białej Górze określany był jako „fosą otoczone zamczysko” (Słownik Geogr. Król. Pol., t. 2, 1881, s. 46-47). W podstawowym zestawieniu obiektów archeologicznych międzyrzecza Wisły i Bugu S. Nosek (1957, s. 430) zaliczył go do grodzisk. W niepublikowanym opracowaniu, przedstawiającym wyniki archeologicznych badań terenowych, wykonanych na początku lat siedemdziesiątych, A. Hunicz (1972) zakwestionował opinię o występowaniu wałów obronnych na Białej Górze. W podsumowaniu wyników swoich badań napisał wręcz o „domniemanym grodzisku” (s. 37), a także zaznaczył, że „fałda terenu nazwana umownie wałem” jest „tworem naturalnym i nie może być uważana za sztuczny nasyp” (s. 29-30).

Nazwa fizjograficzna Biała Góra chyba nie ma wiele wspólnego z przekazami ustnymi o istnieniu zamczyska. Sądzę, że pojawiła się ona dopiero na przełomie XVIII i XIX w., gdy wykarczowano las i założono nową osadę – Majdan Górno. Na opracowanej przez austriackiego kartografa, Liesganiga (1784), mapie Galicji wzgórze między Tomaszowem i Podhorcami oznaczone są w całości jako teren zalesiony. Dopiero na tzw. Mapie Kwatermistrzostwa (Topograficzna Karta Kr. Pol. 1839) oznaczone są, zresztą już dość liczne, zabudowania wsi Majdan Górno (ryc. 1). Po wycięciu lasu na najbardziej stromych zboczach wzgórz rozwinęła się erozja gleb i zapewne dopiero wtedy odsłoniły się białe skały podłoża, tzn. margle górnokredowego wieku. Dlatego też zwracam uwagę na inną nazwę wzniesienia położonego między Majdanem Górnym i Justynówką. Dzisiejsi ich mieszkańcy całą wierzchowinę Białej Góry wyodrębniają jako „Medno” (w kontekście: miejscowość, miasteczko, miasto). W ostatnich dziesięcioleciach „biel” stromego zbocza Góry zanika; na wyłączanych z upraw rolniczych zagonach pojawiają się zarośla zielne z krzewami i drzewami. Dlatego też starsza nazwa „Medno” nabiera właściwych rumieńców. Można przypuszczać, że pochodzi ona od ukraińskiego słowa „med” = miód; odpowiada więc dzisiejszemu polskiemu „Miodne”.

Według S. Rosponda (1984, s. 220) jest to nazwa kulturowa, która określała miejsce obfitujące w „miodne pasieki”. Można podkreślić, że według Słownika Geogr. Król. Pol. (t. 2, 1881, s. 46-47) w Majdanie Górnym jeszcze pod koniec XIX w. było kilku pasieczników, którzy posiadali 400 pni pszczelich (wymieniono

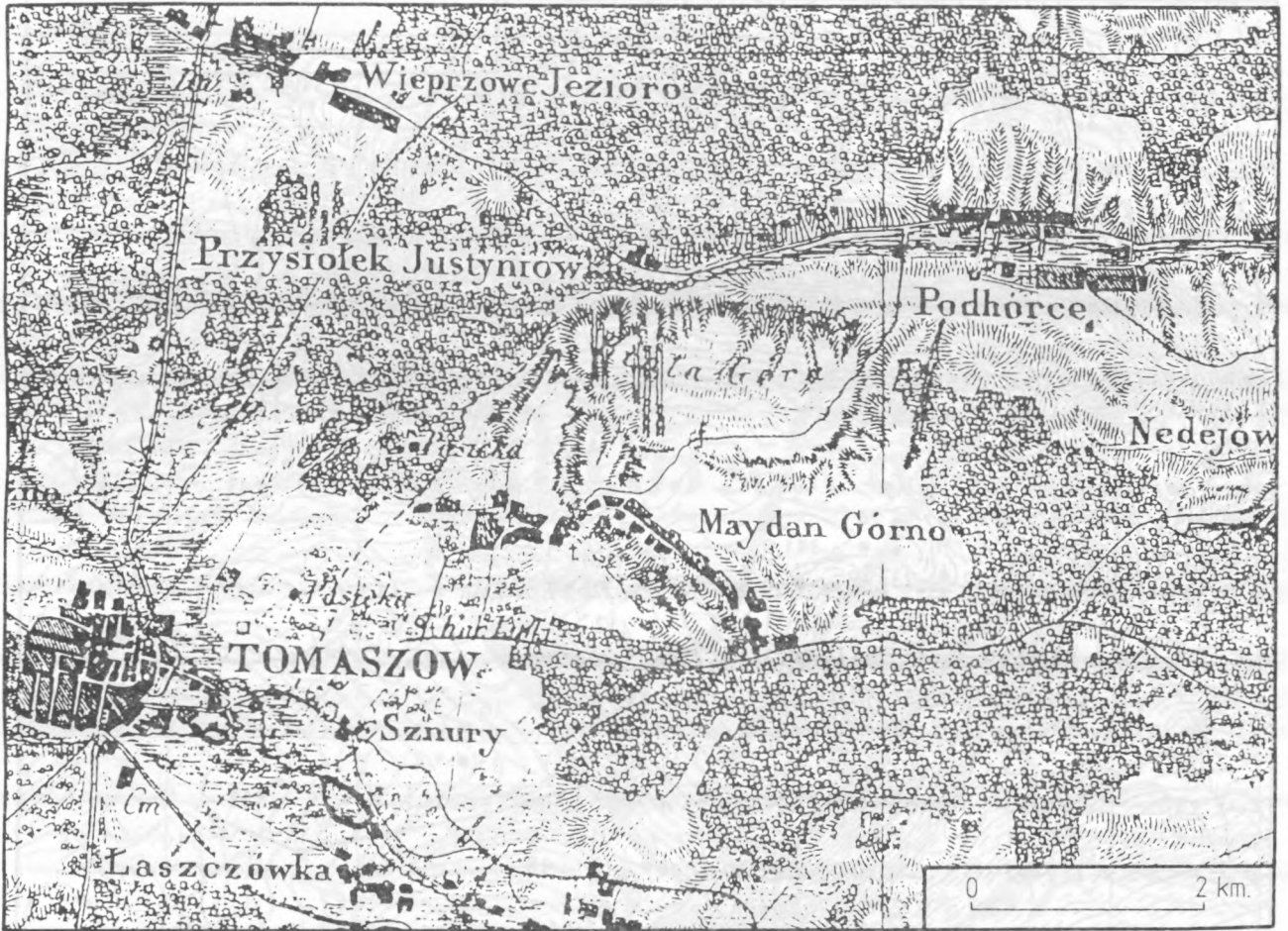
ich obok cieśli, tkaczy, kołodziei, traczy, łyżkarzy i kowali). Zwracam więc uwagę, że obiekt znajduje się na terenie starego, Miodnego Uroczyska (tzn. „Miodoborów” tomaszowskich).

Po zaznajomieniu się ze starymi mapami topograficznymi stwierdziłem, że na niektórych z nich na Białej Górze zaznaczona jest sygnatura stosowana dla wałów i nasypów ziemnych. Na tej podstawie sądzą, że A. Hunicz (1972, s. 37) zbyt pochopnie napisał w swojej dokumentacji, że tzw. wały ziemne są „naturalnymi fałdami terenowymi”. Taką opinię podtrzymuję po wykonaniu badań terenowych w okresie letnim 1998 r. Stwierdzam, że na Białej Górze miejscami są bardzo dobrze zachowane, ale częściej już ledwie czytelne fragmenty wałów ziemnych. Część z nich zapewne reprezentuje pozostałości małego gródka obronnego na NW cyplu Białej Góry; z geomorfologicznego punktu widzenia mają one cechy właściwe dla grodzisk wczesnośrednio-wiecznych.

II. Położenie obiektu oraz ogólna, geologiczna i geomorfologiczna charakterystyka jego okolicy

1. Położenie i obszar. Biała Góra położona jest w strefie NE. krawędzi Roztocza Tomaszowskiego (środkowy mezoregion Roztocza), przy granicy z Grzędą Sokalską (NW mezoregion Wyżyny Wołyńskiej). Pod względem hydrograficznym znajduje się w źródłiskowej części zlewni Huczwy, przy dziale ze zlewnią Sołokiji – obie rzeki są dopływami Bugu (ryc. 1). Punkt najwyższy wznosi się tutaj 349 m n.p.m., a więc 105 m wyżej niż dno źródłiskowego odcinka doliny Huczwy; tak dużej deniwelacji odpowiadają znaczne nachylenia zboczy, sprzyjające denudacji i erozji wąwozowej. Biała Góra pod względem wysokości ustępuje jednak kulminacyjnemu punktowi NE części Roztocza Tomaszowskiego, który znajduje się na Górze Kukielkówce w Majdanie Górnym. W odległości 9 km na WNW od Białej Góry zlewnie Huczwy i Sołokiji graniczą ze zlewnią źródłiskowego odcinka Wieprza; punkt „styczny” tych trzech zlewni znajduje się między wsiami Górno i Wieprzowe Jezioro (ryc. 1). Położenie przy węźle wododziałowym trzech zlewni mogło mieć swoje walory. Być może usiłowano je wykorzystać przy wyborze lokalizacji na Białej Górze, dobrze wyodrębniającej się w krajobrazie rozległej okolicy, obiektów obronnych znanych tylko z ustnej tradycji miejscowej ludności.

2. Budowa geologiczna. Według „Mapy geologicznej Polski 1 : 200 000” (ark. Tomaszów, wersja A i B,

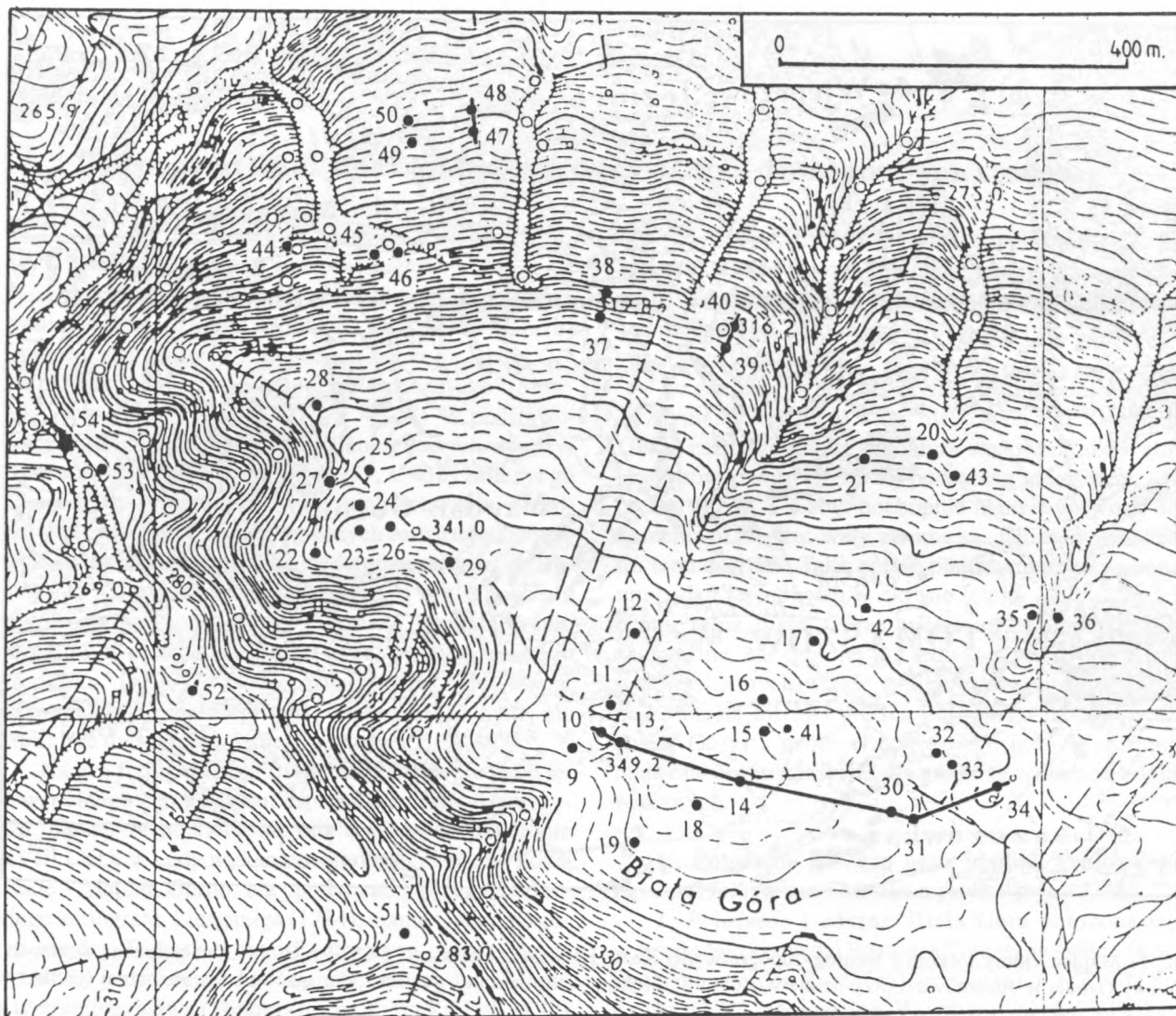
Ryc. 1. Majdan Górny i okolice według Topograficznej Karty Królestwa Polskiego z 1839 r. Biała Góra położona w zlewni Huczwy (źródła w Justynówce) przy działle wodnym z Sołokiją (rzeka nad którą miasto Tomaszów) oraz Wierpżem (jedno ze źródeł tej rzeki we wsi Wierpżowe Jezioro).

1996) na Białej Górze pod lessami występują margle i opoki margliste oraz kreda pisząca niższej części masyfisty górnej (piętro stratygraficzne okresu kredowego). Struktura geologiczna tych skał jest tutaj dość wyraźnie związana z uskokiem o kierunku NW-SE (tzw. kierunek roztoczański), określającym przebieg lewego zbocza doliny Sołokiji, a równocześnie i NE brzegu Padołu Tomaszowskiego. Z uskokiem tym są sprzężone drugorzędne, prostopadłe do niego, które częściowo odzwierciedlają się w układzie suchych dolin erozyjno-denudacyjnych, odwadniających teren w kierunku doliny Huczwy i Sołokiji. Ta względnie złożona struktura geologiczna tłumaczy fakt odsłonięcia skał starszych, od wymienionych górnomastrychtyckich, a mianowicie geiz i geiz marglistych dolnego masyfisty w głębokiej, suchej dolinie po zachodniej stronie Białej Góry, między Kol. Majdanek i Justynówką.

3. Stosunki hydrogeologiczne. Według „Mapy hydrogeologicznej Polski 1 : 200 000” (ark. Tomaszów Lub., 1984) pierwszy, główny poziom wodonośny na

Białej Górze występuje na głębokości 60-80 m, w skałach górnokredowych. Są to wody dobrej jakości, nie wymagające uzdatniania; potencjalna wydajność typowego otworu studziennego wynosi 2-10 m³/h. Ponieważ skały górnokredowe mają zmienne właściwości (opoki łatwiej przepuszczalne, przewarstwiane trudniej przepuszczalnymi marglami), miejscami w skałach górnokredowych mogą to być głębokości mniejsze lub większe. Tak np. w Majdanie Górnym – przy podobnych wysokościach n.p.m. – są to głębokości 30-45 m oraz 86 m (A. Bednarz 1993). Należy podkreślić, że w tej wsi występuje także mało zasobny poziom wód „wierzchołkowych”, utrzymujących się w spągu pokrywy utworów lessowych (przeważnie do 10-12 m miąższości), na ilastych zwietrzelinach margli górnokredowych; wody takie występują w Majdanie Górnym na głębokościach 7-19 m (A. Bednarz 1993). Prawdopodobnie z tego poziomu pochodzą wody małego źródła, czy raczej wysięku wodnego na dnie wierzchołkowego odcinka głębokiej suchej doliny erozyjno-denudacyjnej po

Ryc. 2. Biała Góra według mapy topograficznej z 1981 r. Na podkładzie tej mapy oznaczone położenie punktów badawczych z 1998 r. oraz linii przekrojów geologicznych.

zachodniej stronie Białej Góry. Źródło to określane jest przez mieszkańców Majdanu Górnego jako „Potasznia” (A. Bednarz 1993).

III. Prace wykonane w terenie

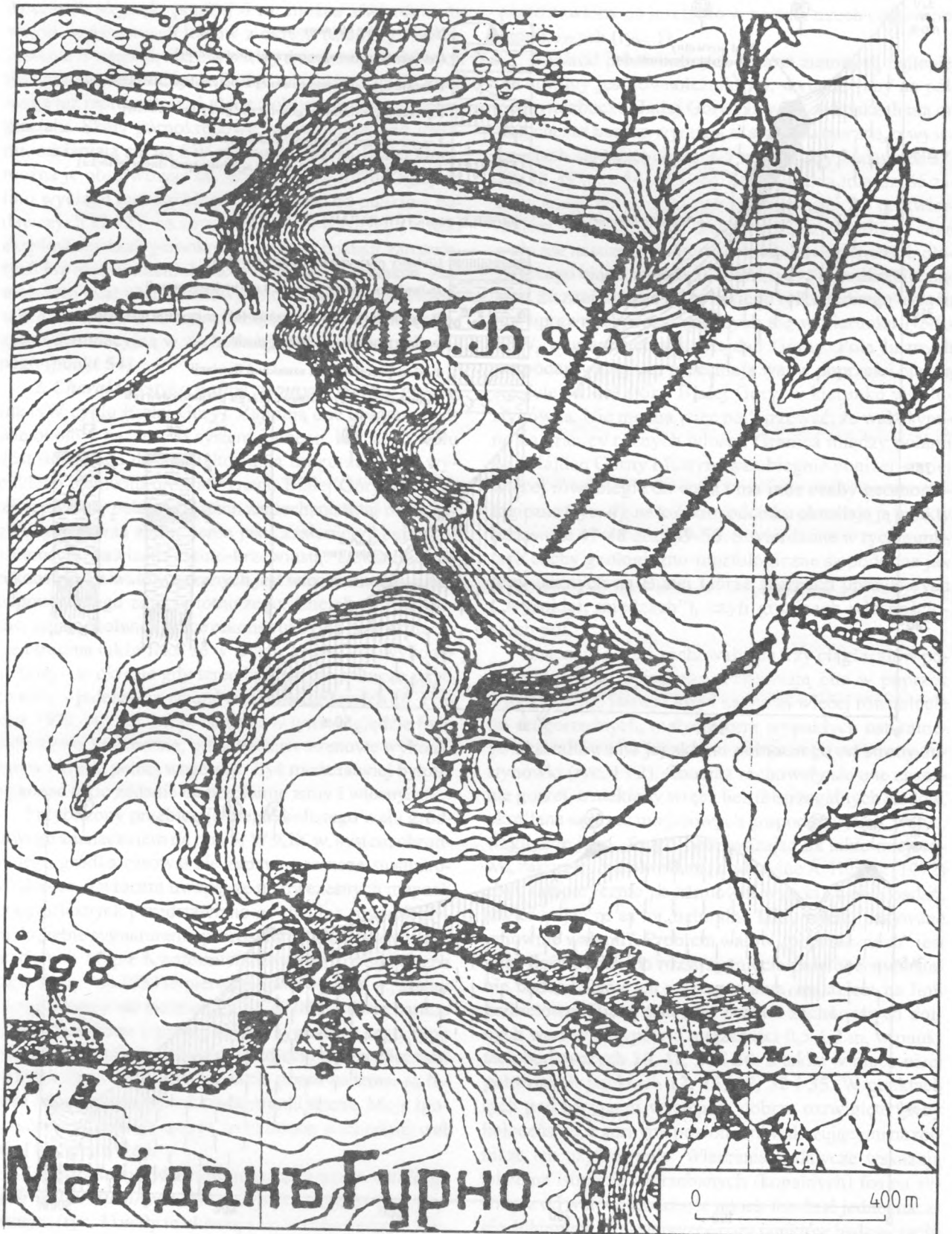
1. Rekonesans wstępny oraz badania terenowe na Białej Górze wykonano w dniach 2-4 września oraz 14 października 1998 r. Stwierdzono, że na NW cyplu Białej Góry występują słabo zachowane ślady małego gródka obronnego, ulokowanego na niewielkim i nieznacznie wyodrębnionym drugorzędym wzniesieniu, z punktem kulminacyjnym około 342 m n.p.m. Znacznie bardziej okazały system prostoliniowych, w części bardzo dobrze zachowanych wałów ziemnych, obejmuje centralną część Białej Góry i jej skłon północny, od strony Justynówki. Wiercenia badawcze prowadzono więc z intencją: a/ rekonstrukcji układu wałów silnie już zdegradowanych czy

sugerowanych rysunkiem starych map topograficznych; b/ określenia budowy wałów ziemnych dobrze wyodrębniających się; c/ rekonstrukcji faz rozwoju erozji i denudacji gleb, odpowiadającej działalności gospodarczej, na podstawie rejestracji odpowiednich osadów na dnie doliny po stronie NW.

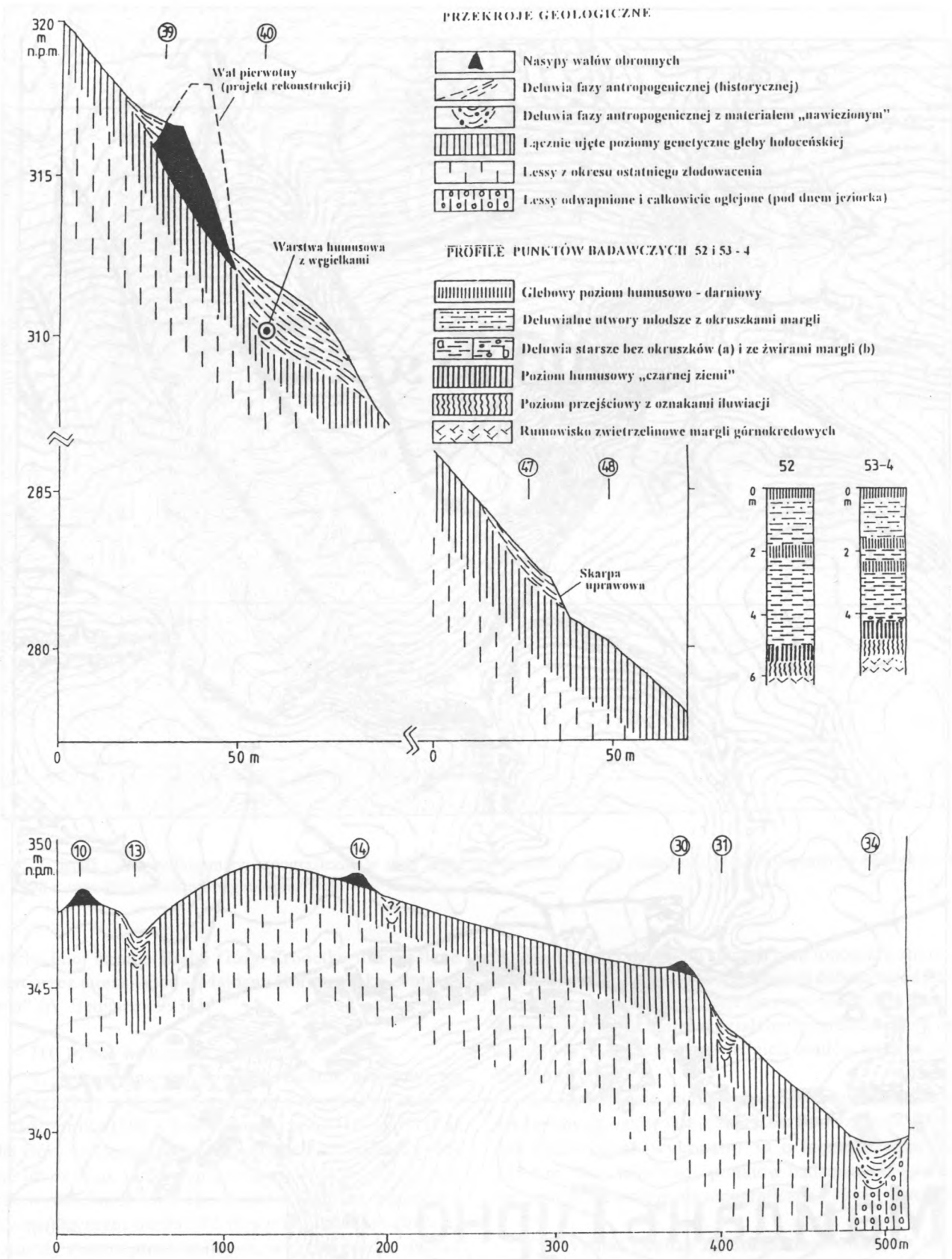
2. Odpowiednio do rozległości obszaru występowania ziemnych wałów faktycznych i domniemyanych, wierceń badawczych wykonano 54 o łącznym metrażu 235,4 m. Przy lokalizacji punktów badawczych w terenie posługiwano się mapą topograficzną z 1981 r. (ryc. 2).

IV. Wyniki analizy zgromadzonych danych faktycznych

1. *Uwagi dotyczące budowy geologicznej.* Dominującą część Białej Góry pokrywają lessy, których pomierzona przez mnie miąższość wynosi co najmniej 8,3 m

Ryc. 3. Biała Góra według rosyjskiego zdjęcia topograficznego z 1892 r. (wysokości -159,8 – podane w sążniach; 1 sążeń = 2,13 m).

Ryc. 4. Przekroje geologiczne badanej części Białej Góry; opracował H. Maruszczak. Położenie przekrojów geologicznych zaznaczone na ryc. 2.

(punkt badawczy 16). Dzięki temu, że kilka wierceń badawczych sięgnęło poniżej 6 m, można stwierdzić, że wśród węglanowych lessów z okresu ostatniego zlodowacenia występują także warstwy o cechach właściwych dla gleb interstadialnych. Dolne warstwy w punkcie 16 mogą już reprezentować glebę z okresu ostatniego interglacjału. Skały górnokredowe, występujące pod lessami, odsłaniają się na SW stromym zboczu Białej Góry; można je obserwować także na ścieżce równoległej do linii wyciągu narciarskiego. Na zachód od punktów badawczych 22 i 27, na stromym zboczu występują oznaki eksploatacji skał górnokredowych, w postaci zarośniętych już nisz kamieniołomów o stromych ścianach. Rumowisko skał górnokredowych odsłania się miejscami także na dnie wąwozu, rozcinającego dużą dolinę erozyjno-denudacyjną w zachodniej części obszaru zbadanego (punkt 54).

2. Charakterystyka wałów ziemnych małego gródka (na NW cyplu Białej Góry). Zajmują one obszar zaledwie około 1 ha. Jest to system jednego, kolistego wału dostosowanego do ukształtowania drugorzędnego, wypukłego elementu orograficznego Białej Góry. Na skutek tego, że w ostatnich latach zaniechano tutaj rolnicze użytkowanie ziemi, teren jest „zasłonięty” bujną roślinnością trawiasto-zielno-krzewiastą. Dokładniejsza rekonstrukcja wałów ziemnych jest więc niemożliwa bez odpowiedniego zdjęcia lotniczego. Chciałbym podkreślić, że jakiegokolwiek prace rekonstrukcyjne dość skutecznie utrudnia także fakt, że w latach 1970-1971 wykonano tutaj – w okresie gdy teren był jeszcze rolniczo użytkowany – jedenaście wkopów archeologicznych (A. Hunicz 1972, ryc. 2). Moje zadanie w tym względzie było dodatkowo utrudnione, gdyż badania terenowe wykonałem w okresie pełnej wegetacji. Być może łatwiej byłoby wykonać takie zadanie na przełomie zimy i wiosny.

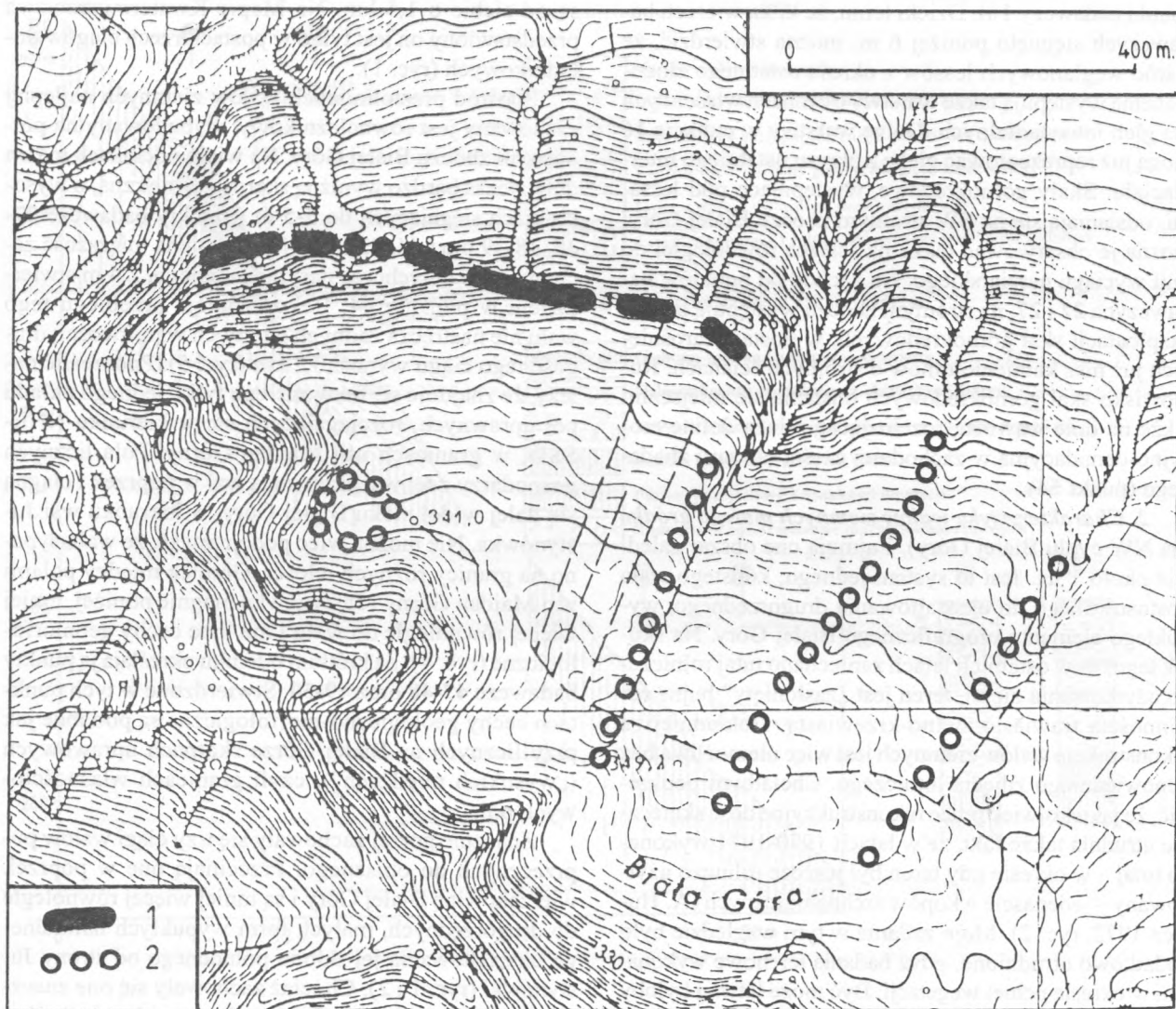
Przybliżony przebieg jednego, kolistego wału gródkowego zaznaczyłem na ryc. 5. W XIX w. system obronny tego gródka rysował się zapewne jeszcze stosunkowo dobrze. Zwracam uwagę, że na ówczesnych mapach topograficznych przedstawiano go dwoma równoległymi do siebie sygnaturami, przedstawiającymi wały ziemne. Na tzw. Mapie Kwatermistrzostwa (= Topograficzna Karta Król. Pol. 1839) z pierwszej połowy XIX w., mamy – odpowiednio do podziałki 1 : 126 000 – dwie bardzo zgeneralizowane i prostolinijne sygnatury tego typu (ryc. 1). Natomiast na rosyjskim zdjęciu topograficznym z 1892 r. (ryc. 3), sygnatury takie poprowadzone są łukiem odpowiadającym ukształtowaniu terenu. Moje spostrzeżenia pozwalają sądzić, że od strony wschodniej wał mógł być podwójny.

3. Charakterystyka rozległego systemu prostoliniżnych wałów ziemnych. Na rosyjskim zdjęciu topograficznym (ryc. 3) wały te układają się w cztery ciągi o kierunku NE-SW, a piąty ma rozciągłość prawie równoleżnikową; łączna ich długość, według sygnatur topograficznych, wynosi prawie 3 km, a punkty skrajne odległe

są od siebie o 1,5 km. Na Mapie Kwatermistrzostwa przedstawiony on jest tylko w postaci trzech ciągów południkowych (ryc. 1).

Pośród prostoliniżnych wałów ziemnych najlepiej zachowany jest równoleżnikowy, wybudowany na północnym zboczu Białej Góry. Na wielu odcinkach ma on dotychczas bardzo wyraźną skarpe zewnętrzną, o wysokościach sięgających do 3-5 m (punkty badawcze 37-38, 38-39 oraz 44, 45 i 46). Maksymalną miąższość zachowanego dotychczas nasypu ziemnego, 2,4 m stwierdziłem w punkcie 44. Rekonstrukcja przebiegu tego wału nie nastrecza żadnych istotnych wątpliwości; długość tego ciągu wynosi 0,7 km (ryc. 5). Podkreślić należy, że znajduje się on w zasięgu tylko jednego układu pól uprawnych, rozciągających się w kierunku NNE-SSW, w granicach wsi Majdan Górny. Pola licznych gospodarzy z tej wsi przecinają wał w poprzek i ciągną się dalej w dół stoku Białej Góry, w kierunku wsi Justynówka. Nie można więc podejrzewać, że wał usypano na granicy różnych włości. Granica między polami wsi Majdan Górny i Justynówka biegnie poniżej, mniej więcej równoległe do wału i ma inne cechy geomorfologiczne (ryc. 4); na krótkim odcinku określają ją punkty badawcze 47-48 oraz 49-50. Stwierdzone w tych punktach cechy geologiczno-morfologiczne są podobne jak przy licznych na Białej Górze skarpach uprawowych („wysokich miedzach”), czyli granicach własnościowych pól.

Znacznie gorzej zachowały się trzy ciągi wałów poprzecznych do opisanego. Przecinają one w poprzek wierzchowinę Białej Góry i są mniej więcej równoległe do drugorzędnych, małych form wypukłych naturalnego ukształtowania jej skłonu północnego od strony Justynówki (ryc. 1 i 2). Chociaż zachowały się one znacznie gorzej, a niekiedy wręcz bez dostrzegalnych śladów, określane są przez miejscowych gospodarzy jako „wały”, względnie jako „fosy”. Nie zważając na takie miejscowe, zakorzenione określenia tradycyjne A. Hunicz (1972) zbyt kategorycznie podsumował wyniki swoich badań, stwierdzając że są to „naturalne fałdy terenu nazywane umownie wałami”. Problem wałów „poprzecznych” jest więc dość trudny do rozstrzygnięcia przy obecnym stanie badań. Ślady ich występowania znalazłem na linii grzbietowej Białej Góry, w postaci zachowanych dolnych warstw nasypów o miąższości 0,5-1,2 m, w punktach badawczych 10, 11, 14 i 30, a także w nieco niżej położonych punktach 12, 15, 17, 32 i 35. W punktach tych pod nasypami występują dobrze rozwinięte gleby holocenijskie, z górnymi poziomami wskazującymi na rolnicze ich użytkowanie. Wiercenia badawcze wskazują także na istnienie zagrzebanych (kopalnych) fos na zewnątrz od wałów. Obecność takich fos dość jednoznacznie dokumentują następujące pary punktów badawczych: 10 i 13 oraz 30 i 31 (ryc. 4). Uwzględniając te fakty, stwierdzone w dziewięciu wymienionych punktach, wykreśliłem na szkicu geomorfologicznym (ryc. 5) trzy wały

Ryc. 5. Szkic geomorfologiczny grodziska Biała Góra na podkładzie mapy topograficznej z 1981 r.; opracował H. Maruszczak. 1 – wały obronne zachowane bardzo dobrze i dobrze; 2 – majdan małego grodzka obronnego oraz wały zachowane we fragmentach i makroskopowo nieczytelne.

„prostopadłe”. Zwracam uwagę, że w sensie morfograficznym są one prawie niedostrzegalne, czy ściślej mówiąc bardzo trudne do oddzielenia od zarysów niektórych drugorzędnych cech ukształtowania dość typowego dla mięszszych pokryw lessów wierzchwinowych. Wykreśliłem trzy takie wały, pomimo iż w rozmowach z miejscowymi gospodarzami słyszałem głównie chyba o dwu „fosach”. Zaznaczam, że w rozmowach tych zwracano mi uwagę, że wały przed kilkudziesięciu laty były znacznie lepiej widoczne i w wielu miejscach zostały już zniszczone przez uprawę ziemi.

Zanim przystąpię do analizy układu długich wałów prostolinijnych, powinienem wyjaśnić sprawę czwartego wału prostopadłego, zaznaczonego na rosyjskim zdjęciu topograficznym (ryc. 3). Według jego autora-topo-

graфа był on najbardziej odległy w kierunku wschodnim i przebiegał wzdłuż drogi prowadzącej z Majdanu Górnego do Podhorzec w dolinie Huczwy. Należało się więc liczyć z tym, że taki wał mógł spełniać istotne funkcje obronne. Dlatego też na tej linii zlokalizowałem sześć wierceń badawczych, głównie w obrębie wypukłych, naturalnych form rzeźby lessowej. W czterech spośród sześciu wymienionych wierceń nie znalazłem oznak występowania nasypów ziemnych. W dwu pozostałych są oznaki akumulacji humusowych deluwii o miąższości 0,3-0,5 m, ale wiąże je z położeniem przy skar-pach uprawowych („wysokich miedzach”). Dlatego też uważam, że rosyjski topograf oznaczył tu sygnaturą nasypów ziemnych cały ciąg małych, wypukłych form naturalnej rzeźby lessowej. Podobną formę wypukłą, na

linii punktów badawczych **20** i **21**, także niesłusznie oznaczył sygnaturą taką jak sztuczne wały ziemne.

Jeszcze raz podkreślam, że pod nasypami dużych wałów stwierdzałem dobrze rozwinięte gleby holocenijskie. Górne poziomy tych gleb przeważnie wykazują oznaki rolniczego użytkowania. Wskazują na to w szczególności mięszsze poziomy humusowe; w naturalnych dla tego obszaru glebach leśnych poziom humusowy jest cieńszy, a występujący pod nim poziom przemywania znacznie wyraźniej zaznaczony. Nie stwierdziłem jednak w tych poziomach – i w ogóle w podłożu wałów – występowania artefaktów.

4. Analiza układu przestrzennego ziemnych wałów prostoliniwnych i próba określenia ich funkcji. Wały te (ryc. 5) oddzielają rozległy obszar, o powierzchni 40-50 ha, na którego skraju znajduje się mały gródek obronny. Obszar ten od strony SW miał naturalną granicę, w postaci stromego zbocza Białej Góry, które mogło skutecznie pełnić funkcje obronne. Wydaje się więc, że duże wały prostoliniwne najprawdopodobniej były zbudowane w celach obronnych. Takiego systemu wałów obronnych, o długości około 3 km i ze skarpami zewnętrznymi o wysokościach pierwotnych na pewno przekraczających nawet 5 m (ryc. 4), nie zbudowano by z innym przeznaczeniem. Najwyższy był zapewne wał od północy, najlepiej dotychczas zachowany. Niższe były chyba umocnienia od wschodu, gdzie były przecież aż trzy wały; dlatego też zachowały się one znacznie słabiej (ryc. 5).

Prostoliniwny przebieg wałów i rozległość wyodrębnionego przez nie obszaru zdaje się świadczyć, że raczej nie wybudowano ich we wczesnym średniowieczu. Wobec tego należałoby datować je chyba na późne średniowiecze. Przeciwno datowaniu na okres nowożytny zdaje się świadczyć fakt rozcięcia zachodniego odcinka wału równoleżnikowego, od strony Justynówki, głębokim i rozgałęzionym wąwozem (ryc. 5). Erozyjne rozcięcie wału w wyniku działania sił naturalnych musiało bowiem dokonywać się w ciągu kilkuset lat (H. Maruszczak 1998). W późnym średniowieczu mogły być istotne powody, skłaniające do podjęcia tak dużej inwestycji, w strefie „burzliwego” przecież pogranicza polsko-ruskiego (Grody Czerwieńskie), które w XIII w. dodatkowo było zagrożone wielkimi najazdami mongolskimi.

Przedstawiona interpretacja wiekowa wydaje się najbardziej prawdopodobna, jednakże zadziwiająca jest, że o tak dużym obiekcie o charakterze obronnym nie zachowały się żadne informacje historyczne. Podany przez S. Noska (1957, s. 362-363) przekaz o zniszczeniu przez Szwedów „miasta” na Białej Górze ma wszelkie cechy ludowej legendy, która zresztą w identycznej wersji była przekazywana także w odniesieniu do „miasta” w uroczysku Czerniawa, tzn. w okolicy dzisiejszego Czeremna, położonego w odległości 25 km na NNE od Białej Góry (K. Zaleski 1901, s. 732 i 733). Na zakończenie tych rozważań podkreślę, że od spotykanych w terenie gospodarzy z Majdanu Górnego nie usłysza-

łem żadnej innej wersji zniszczenia „miasta” Medno na Białej Górze.

5. Oznaki intensyfikacji działalności gospodarczej w osadach akumulowanych na dnie doliny. W suchej dolinie erozyjno-denudacyjnej po SW stronie Białej Góry, badałem osady deluwialne wyściełające jej dno (punkty 51-54). W pierwszym z tych punktów ogólna miąższość deluwii jest stosunkowo mała i są one słabo zróżnicowane. W trzech pozostałych natomiast osiągają one 4-5 m miąższości i są zróżnicowane. Zgeneralizowany ich profil przedstawia się następująco:

a/ deluwia młode jasnoszare i żółtoszare z dość licznymi, ale rozproszonymi okruszkami margli; miąższość ich wynosi 1,2-1,6 m, a warstwy stropowe są przekształcone we współczesny poziom darniowy; HCl- i tylko miejscami HCl+,

b/ deluwialne utwory szarawe bez okruszków margli, z oznakami akumulacji próchnicy (=przekształcenia pedogenetyczne), o miąższości 0,6-0,7 m; HCl-,

c/ deluwia starsze, w części górnej przeważnie pylaste a niżej raczej gliniaste, jasnoszarawe o miąższości 2-3 m; HCl-,

c1/ pod deluwiami starszymi w dolnym odcinku osiowej części doliny, (punkt **54**), występują podobne deluwie gliniaste, ale z okruskami i żwirami margli górnokredowych.

Poniżej opisanych utworów deluwialnych, w punktach **52-54**, występuje dobrze rozwinięta gleba holocenijska z bardzo mięszszym i ciemno zabarwionym poziomem humusowym (= „czarna ziemia”, właściwa dla siedlisk wilgotnych), a w jej podłożu rumosz zwietrzelinowy margli (ryc. 4).

Młode utwory deluwialne (a) odpowiadają zapewne fazie wzmoczonej erozji w ciągu ostatnich 200 lat, tzn. od czasu założenia na przełomie XVIII i XIX w. wsi Majdan Górno (ryc. 1). W tym czasie skały górnokredowe na zboczach Białej Góry miejscami były już odsłonięte i podlegały denudacji. Niżej występujące warstwy (b), z oznakami akumulacji próchnicy, odpowiadają chyba fazie słabszej erozji gleb w okresie gdy duża część Białej Góry była zalesiona. Deluwia starsze (c), wyróżniające się znaczną miąższością, odpowiadają zapewne erozji gleb w okresie średniowiecznej aktywizacji gospodarczej (a więc i budowy wałów ziemnych) i być może także w okresach wcześniejszych. Stopień zaawansowania denudacji był wówczas jeszcze niewielki – skały górnokredowe na zboczach Białej Góry były osłonięte przez glebę i nie podlegały denudacji.

V. Wnioski końcowe i dyskusja wyników

I. Biała Góra wyróżnia się dużą wysokością bezwzględną (349 m n.p.m.) i deniwelacjami rzędu 100 m, dzięki którym wyodrębnia się dobrze w krajobrazie, szczególnie od wschodu czyli od strony Grzędy Sokalskiej. Dużym deniwelacjom odpowiadają znaczne nachylenia zboczy, sprzyjające rozwojowi denudacji i erozji

dokumentowanej obecnością wawozów. Pod tym względem wyróżnia się zbocze SW, o nachyleniach 20-35° określających walory naturalnej obronności. Walory te wykorzystywano zapewne już w najwcześniejszym średniowieczu, gdy wybudowano mały gródek obronny o powierzchni ogólnej około 1 ha. Prawdopodobnie dopiero później wybudowano cały system dużych, prostoliniowych wałów obronnych, zabezpieczających obszar o powierzchni około 40 ha. Ten system obronny od dawna uległ degradacji, a jego znaczenie nie zostało zarejestrowane w źródłach pisanych i było tylko tematem ustnych przekazów ludowych. Zapewne charakter tych przekazów (legendarne „miasteczko” czy „zamczysko” podstępnie zniszczone przez Szwedów) wpłynął na opinię archeologa, który własne badania i wykopaliska na Białej Górze podsumował stwierdzeniami takimi jak „domniemane grodzisko” oraz „fałdy terenu nazywane umownie wałami” (A. Hunicz 1972, s. 29 i 37). Z moich rozmów z miejscowymi gospodarzami w 1998 r. zdaje się wynikać, że wśród bardziej już edukowanej społeczności miejscowej z przekazów ustnych „wypadły” obecnie najbardziej legendarne wątki. Pozostało w nich jednak bardzo zakorzenione i w pełni uzasadnione przekonanie o istnieniu wałów ziemnych (może raczej „fos” według tych przekazów); podkreślam, że ślady po wałach obronnych małego gródka raczej nie są już dostrzegane. Sądzę, że A. Hunicz podczas swoich badań w ciągu dwu sezonów letnich w ogóle nie zauważył znakomicie zachowanego, równoleżnikowo rozciągającego się dużego wału od strony wsi Justynówka. Osobiście stwierdziłem ślady wałów małego gródka i zbadałem wymieniony wielki wał. Dlatego moje opracowanie zatytułowałem „Grodzisko Biała Góra” W przekazach miejscowych zasługuje na uwagę także nazwa „Medno”, stosowana na określenie centralnej części Białej Góry. Moim zdaniem nazwa ta dobrze określa walory naturalne krajobrazu miejsc, w których ogranicza się obecnie zasięg użytków ornich. Ponieważ nazwa Medno, czyli „Miodne Uroczysko” dobrze odpowiada tym walorom, sądzą iż ma ona starszą proveniencję niż „Biała Góra”. Ta ostatnia pojawiła się zapewne dopiero wtedy, gdy na stromym, SW zboczu zaczęto eksploatować margle górnokredowe jako surowiec budowlany na przełomie XVIII i XIX w.

2. Na Białej Górze zachowały się bardzo skąpe ślady małego gródka obronnego, makroskopowo ledwie dostrzegalne nawet dla geomorfologa specjalizującego się w badaniach form antropogenicznych. Skąpość tych śladów może świadczyć, że gródek ten był już od dawna niszczone „zębem czasu”. Zbudowano go w miejscu ekspozowanym na denudację „deszczową” oraz „wietrzną” w szczególności. Można więc sądzić, że wały obronne były już tu silnie zniszczone w XVIII w., tzn. w okresie bezpośrednio poprzedzającym założenie wsi Majdan Górny (ryc. 1). Uprawa ziemi przez jej mieszkańców raczej nie napotykała więc w tym miejscu na większe prze-

szkody; gródkowe wzgórze podzielono na zagony przydzielone różnym właścicielom, którzy zaorywali je jeszcze do niedawna. Takie fakty zachęcają mnie do sugerowania, że lepiej zachowany – w licznych fragmentach bardzo dobrze czytelny – system wielkich wałów ziemnych reprezentuje zupełnie inną koncepcję obronną niż mały gródek (typu „strażniczego”?). Zabezpieczony tymi wałami duży obszar (40-50 ha) zapewniał możliwości schronienia dla licznych mieszkańców okolicznych a także utrzymania znacznej załogi. Przy takich „założeniach ogólnych” mały gródek nie miał już chyba większego znaczenia, zarówno dla atakujących jak i broniących się. Taką propozycję interpretacyjną dwu „różnoczasowych” założeń obronnych należy mieć na uwadze; dyskusowanie jej przy dzisiejszym „niedostatku” danych faktycznych miałyby tylko charakter akademicki. W szczególności brak jest danych archeologicznych dla odrębnego datowania małego gródka i systemu wielkich wałów obronnych. Z badań A. Hunicza (1972) wynikało tylko, że górną granicę czasową szczątków ceramiki z Białej Góry należy określić na XII/XIII w. Dolna granica zarysowana została ogólnikowo; napisał on tylko, że mniejsza część materiału ceramicznego pochodzi ze starszej fazy wczesnego średniowiecza (A. Hunicz 1972, s. 37). Bardziej jednoznacznie wypowiedziała się na ten temat E. Banasiewicz (1990, s. 81), według której w bezpośrednim sąsiedztwie Białej Góry osada istniała już w VIII w. Ramy czasowe artefaktów są więc takie, że nie przeczą mojej sugestii różnoczasowości małego gródka i dużych, prostoliniowych wałów ziemnych.

3. Mały gródek obronny (zaledwie około 1 ha) raczej nie zasługiwałby na baczniejszą uwagę. Obiekty takie, w tym zapewne nie „rozpoznane” dotychczas, są dość liczne. Natomiast rozległy układ obronny można rozpatrywać w kontekście historycznych Grodów Czerwieńskich, których zasięg kreślony jest dość różnie. Podkreślić także należy, że grodzisko na Białej Górze położone jest – podobnie jak w Guciowie (H. Maruszczak 1977, s. 230) – przy głównym pasażu dolinnym, prowadzącym w kierunku NW-SE, przez wnętrze grzbietu Roztocza Środkowego doliną górnego Wieprza i górnej Sołokiji. Pasażem tym przebiegał jeden z ważniejszych szlaków wymiany dalekosiężnej między Rusią Kijowską (Bliskim Wschodem) a Wielkopolską (Europą Zachodnią). Wymiana „handlowa” na tym szlaku odbywała się niewątpliwie także w neolicie (H. Maruszczak 1998b, s. 853-855). Rozległość grodziska białogórskiego trudno byłoby zapewne uzasadniać funkcją „strażniczą” na ważnym szlaku. Dlatego też można stawiać pytanie czy nie wiązała się ona z licznymi zatargami i starciami wojennymi w strefie wczesnośredniowiecznego pogranicza polsko-ruskiego, względnie potrzebami obrony przed najazdami tatarskimi w XIII w.?

4. Przypisywanie obiektom ziemnym z Białej Góry istotnych funkcji obronnych nie jest rozbieżne z hydrogeologicznymi osobliwościami terenu. Należy bowiem

podkreślić, że w warunkach naturalnych na samej wierzcholinie występowały tu dość liczne, małe zagłębienia bezodpływowe typu wymoków; w rozdziale IV wymieniałem wprawdzie wyłącznie wypukłe formy mikrorzeźby, ale przecież nieodłączne od nich są także – jak zwierciadlane odbicie – wklęsłe. W tych małych obniżeniach gromadziły się wody opadowe, które odgrywały ważną rolę nie tylko z krajobrazowego punktu widzenia. Zwracam uwagę, że jeszcze przed kilkudziesięciu laty w „ludnym” Majdanie Górnym było ledwie kilka studni. Liczne zagrody, wybudowane na samej wierzcholinie (ryc. 3), miały swoje własne zbiorniki wody w zagłębieniach typu wymoków, ewentualnie w specjalnie w tym celu urządzonych „sadzawkach” („stawkach”). Przed dwustu laty umożliwiały one ulokowanie w takim terenie osady, która bardzo szybko rozrosła się; w pierwszej połowie XIX w. była to już duża wieś (ryc. 1). Osadę tę najprawdopodobniej rozbudowano wokół śródlęśnej „budziarni” (= majdanu), użytkowanej przez pracujących w lesie „węglarzy”, „popielarzy” i „potażników”. Sądzę, że skupiali się oni szczególnie przy małym źródle na dnie wierzchołkowej części suchej doliny erozyjno-denudacyjnej po SW stronie Białej Góry. Źródło to dotychczas istnieje – położone 0,8 km na SSW od punktu badawczego 51 – i znane jest w Majdanie Górnym jako „Potasznia” (A. Bednarz 1993). W większych wymokach woda utrzymywała się przez cały rok – miały one cechy małych jezior, w których gnieździły się nawet dzikie kaczki. Istniały te jeziora jeszcze przed kilkudziesięciu laty. Jedno z nich zostało już całkowicie „zasypane” dla ułatwienia uprawy ziemi, a drugie jest już w końcowym stadium likwidacji. Istnienie tego pierwszego udokumentowałem wierceniem w punkcie badawczym 34 (ryc. 4);

pod materiałem „nasypowym”, o miąższości 1,8 m, występuje tam silnie oglejony utwór lessowy do głębokości co najmniej 7,1 m (oglejenie dokumentuje fakt trwałego w przeszłości stagnowania wody). Jedno z takich „wymokowych” jezior zapewne uzasadniło legendarny przekaz o istnieniu studni „zamkowej”. Tak więc ci, którzy chronili się za wałami obronnymi mieli zasoby miejscowej wody; kopanie studni o głębokości rzędu kilkudziesięciu metrów w średniowieczu było przecież nierealne.

5. Biała Góra, czy według mojej propozycji nazewnictwa toponomastycznego „Miodne Uroczysko”, zasługuje na specjalne zainteresowanie oraz ochronę swoich walorów przyrodniczych i archeologicznych. Jest to jednak obszar zbyt duży (ponad 100 ha), aby można było realnie rozważyć koncepcję utworzenia rezerwatu krajobrazowo-archeologicznego. Pomimo tego iż krytykuje A. Hunicza za ewidentne niedocenie występujących tam obiektów archeologicznych, to sądzę iż miał on rację sugerując zajęcie się problemem ochrony dużych zespołów kurhanowych tak licznych na Grzędzie Sokalskiej, szczególnie po obu stronach górnego odcinka doliny Huczwy (A. Hunicz 1972, s. 39). Nie wiem w jakim stadium rozważań jest obecnie – lansowany w zamojskim ośrodku konserwatorskim na początku lat dziewięćdziesiątych – „projekt ochrony konserwatorskiej kompleksu sepulkralnego w SW części województwa zamojskiego”. Jeśli nie ma realnych szans na jego realizację, to sugerowałbym podjęcie starań o wyodrębnienie nowego parku krajobrazowego, który obejmowałby duże zespoły kurhanowe, badane przecież od wielu lat pod względem archeologicznym, oraz kilka grodzisk – od tego z Białej Góry na zachodzie do małego, ale pięknie zachowanego w Posadowie na wschodzie.

LITERATURA

- Banasiewicz E.,
1990 *Grodziska i zamczyska Zamojszczyzny*, Zamość.
- Bednarz A.,
1993 *Analiza występowania wód podziemnych na międzyrzeczu Huczwy, Sołokiji i Wieprza* (mps mgr UMCS Lublin).
- Hunicz A.,
1972 *Majdan Górny, pow. Tomaszów Lubelski: stanowisko Biała* (mps PKZ Lublin).
- Maruszczak H.
1997 Wczesnośredniowieczne grodzisko w Guciowie na Roztoczu: wnioski z analizy jego topografii i warunków fizjograficznych regionu (przyczynek do studiów nad Grodami Czerwieńskimi), APŚ, t. 2, s. 227-236.
- 1998a Późnoglacialny i młodoholocenijski etap rozwoju erozji wąwozowej w rejonie wczesnośrednio-
- wiecznego grodziska w Guciowie, [w:] IV Zjazd Geomorfologów Polskich, cz. III, *Przewodnik wycieczkowy*, Lublin, s. 119-124.
- 1998b Geologiczne i geomorfologiczne warunki rozwoju osadnictwa prahistorycznego na Roztoczu. PGeol., t. 46, s. 851-856.
- Nosek S.
1957 Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu. *Annales UMCS*, sec. F, vol. 6:1951.
- Rospond S.
1984 *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław.
- Zaleski K.
1901 Podania dotyczące nazw i miejscowości w powiecie tomaszowskim, „Wisła”, t. 15, s. 730-734.

MAPY

- Mapa Geologiczna Polski 1 : 200 000, ark. Tomaszów Lub., mapa A oprac. J. Rzechowski i B. Kubica 1995, druk: Warszawa 1996.
- Mapa Geologiczna Polski 1 : 200 000, ark. Tomaszów Lub., mapa B oprac. S. Cieśliński, B. Kubica i J. Rzechowski 1994, druk: Warszawa.
- Mapa hydrogeologiczna Polski 1 : 200 000, ark. Tomaszów Lub., oprac. J. Malinowski 1982, druk: Warszawa 1984.
- [Mapa topograficzna] 1 : 10 000, ark. 157.313 i 157.314, Główny Urząd Geodezji i Kartografii, oprac. kartogr. 1981.
- Powiat Tomaszów Lubelski, województwo lubelskie [mapa topograficzna] 1 : 25 000, Zarząd Topograficzny Szt. Gen., Warszawa 1965.
- Topograficzna Karta Królestwa Polskiego 1 : 126 000, Warszawa, 1839.

HENRYK MARUSZCZAK

THE STRONGHOLD BIAŁA GÓRA IN MAJDAN GÓRNY, TOMASZÓW LUBELSKI DISTRICT, LUBLIN VOIVODSHIP

The existence of a stronghold in Biała Góra, while proved by some archaeologists (S. Nosek 1957), was denied by others (A. Hunicz 1972). Geological and geomorphological studies, carried out in 1998, support the fact that there are earth ramparts of a small stronghold in the western part of the hill Biała Góra, as well as a complex system of ramparts fortifying a considerable part of the hill (Fig. 5). The ramparts, it must be mentioned, were marked on topographical maps from the 19th century (Fig. 1 and 3).

The stronghold in Biała Góra is situated in the basin of the Huczwa river, close to the watershed between the basins of the Sołokija and Wieprz. The examined artefacts, found in the closely located area directly to the west of the site, determine the time of utilisation of the stronghold between the 8th and 12th/13th centuries (E. Banasiewicz 1990). However, historical evidence supporting the existence of the stronghold is missing.

Biała Góra (349 m above sea level) is located at the main valley passage traversing the ridge of Roztocze Środkowe (vide H. Maruszczak 1998); the passage is formed by the upper sections of two river valleys: the Sołokija (a tributary of the river Bug) and the Wieprz (a tributary of the Vistula river). Along this passage, there used to be an important trade route connecting the Kiev Ruthenia (Middle East) with Great Poland (Western Europe). The decision to construct the stronghold, then, may have been influenced by economical considerations. More important, however, was the defence function (military) in the unstable border area between the Poland of Piasts and the Kiev Ruthenia. For this reason, the stronghold under consideration most certainly belonged to the system of Czerwień Castles located in this political border area. It should not be ruled out that the huge ramparts (Fig. 4 and 5) were erected in the 13th century for the purpose of security against the plundering raids of the Mongols.

Zakład Geografii Fizycznej i Paleogeografii UMCS w Lublinie